

Cultuurhistorisch onderzoek 'Centrumplan Gilze'

projectnr. 263647
versie 01
18 december 2013

auteur(s)

V.A. (Véronique) Maronier

Opdrachtgever

Gemeente Gilze en Rijen
Postbus 73
5120 AB Rijen

datum vrijgave
19 december 2013

beschrijving versie 01
revisie 01

goedkeuring
M. Stabel

vrijgave
A.L.M. Steegh

Colofon

Datum van uitgave:
19 december 2013

Contactadres:
Beneluxweg 125
4904 SJ Oosterhout
Postbus 40
4900 AA Oosterhout

Copyright © 2013 **Ingenieursbureau Oranjewoud**
Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de auteurs.

Inhoud

	blz.
1	Inleiding..... 3
1.1	Kader 3
1.2	Cultuurhistorie en planvorming 3
2	Wettelijk en beleidskader..... 5
2.1	Nationaal beleid..... 5
2.2	Provinciaal beleid..... 5
2.3	Gemeentelijk beleid 6
3	Beschrijving onderzoekslocatie..... 7
3.1	Het onderzoeks- en plangebied..... 7
3.2	Plannen voor toekomstig gebruik 8
4	Beschrijving ontwikkelingsgeschiedenis 9
4.1	Landschapsgenese 9
4.1.1	<i>Geologie en geomorfologie..... 9</i>
4.1.2	<i>Bodemopbouw..... 10</i>
4.2	Antropogene invloeden 11
5	Beschrijving cultuurhistorische waarden 15
5.1	Cultuurhistorische waarden binnen het plangebied..... 15
5.1.1	<i>Beschermde waarden..... 15</i>
5.1.2	<i>Overige, niet-beschermde waarden ..... 15</i>
5.2	Cultuurhistorische waarden buiten het plangebied 18
5.2.1	<i>Beschermde waarden..... 18</i>
5.2.2	<i>Overige, niet beschermde waarden..... 20</i>
6	Conclusies en aanbevelingen 25
6.1	Conclusie..... 25
6.2	Aandachtspunten en kansen 25
7	Bronnen..... 26

1 Inleiding

1.1 Kader

In opdracht van gemeente Gilze en Rijen heeft Advies- en Ingenieursbureau Oranjewoud een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd voor het plangebied "Centrumplan Gilze" in de gemeente Gilze en Rijen. Het voornemen is om in het plangebied woningbouw en commerciële doeleinden te realiseren. Het plangebied omvat globaal de sportvelden (fase 1) en het westelijk van de sportvelden gelegen gebied tot aan de Nieuwstraat. De voorgenomen ontwikkeling past niet in het ter plaatse geldende bestemmingsplan.

Figuur 1.1. Foto vrijkomende sportvelden

Ter onderbouwing van het bestemmingsplan is een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd, dat de eventueel aanwezige cultuurhistorische waarden in het plangebied in beeld brengt. Overigens is separaat een archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarin de archeologische verwachting voor het gebied is weergegeven [Synthegra, 2010]. In dit archeologische onderzoek is expliciet ingegaan op de bodemsamenstelling en de bewoningsgeschiedenis vanaf de eerste bewoning. In dit cultuurhistorisch onderzoek wordt meer gezocht naar die onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis die nog bovengronds zichtbaar zijn en die eventuele invloed van de planontwikkeling kunnen ondervinden.

1.2 Cultuurhistorie en planvorming

Cultuurhistorie is de afgelopen jaren beleidsmatig steeds meer in de belangstelling komen te staan. Overheden zien in toenemende mate de waarde in van cultuurhistorische objecten en structuren. Er wordt daarom bij ruimtelijke ontwikkelingen meer en meer aandacht gevraagd voor behoud en/of herontwikkeling van cultuurhistorische waarden. Het nationaal beleid, in het verleden verwoord in de Nota Belvédere, streeft naar een duurzaam behoud van cultuurhistorische waarden, niet door statisch behoud, maar door een (nieuw) actief gebruik van de waarden ("Behoud door ontwikkeling"). Met het nieuwe Rijksbeleid Modernisering Monumentenzorg (MoMo) wordt cultuurhistorie verder verankerd in plan- en besluitvorming rond ruimtelijke procedures. Ook in het provinciaal beleid is er groeiende aandacht voor het aspect cultuurhistorie. Dit heeft in de Provinciale Structuurvisie geleid tot een prominente plaats van cultuurhistorie in de lagenbenadering en de uitgave van de Cultuurhistorische Waardenkaart. Het plangebied bevindt zich in de gemeente Gilze Rijen. De gemeente Gilze-Rijen geeft invulling aan het cultuurbeleid in de Erfgoedverordening (2010).

Beleidsmatig gestelde voorwaarden moeten worden gecheckt en genuanceerd met behulp van een cultuurhistorische analyse. Doel van de cultuurhistorische analyse is het in beeld brengen van de cultuurhistorische waarden in het plangebied en de daaruit vloeiende randvoorwaarden voor herontwikkeling. Daarnaast wordt er in deze quickscan maatregelen benoemd die de cultuurhistorie in het gebied kunnen versterken. Een analyse van de cultuurhistorische waarden in een vroeg stadium van planvorming geeft invulling aan het nationaal, provinciaal en lokaal beleid ten aanzien van cultuurhistorie.

Voor het project 'Centrumplan Gilze' zijn de cultuurhistorische waarden van en randvoorwaarden in beeld gebracht middels een zogenaamde quick-scan. De quick-scan houdt een eerste en globale analyse van de cultuurhistorische waarden in. Werkstappen hierin zijn:

- Oriëntatie op het gebied en de voorgenomen ontwikkeling;
- Verzamelen van reeds beschikbare cultuurhistorische bureaugegevens (analyse provinciale cultuurhistorische waardenkaart, luchtfoto, (oude) foto's, informatie over rijks- en/of gemeentemonumenten, historische kaarten, al aanwezige cultuurhistorische beschrijvingen van objecten en structuren, gemeentebestuur ten aanzien van cultuurhistorie);
- Inventarisatie van eventuele beschermde status en de consequenties hiervan voor herontwikkeling;
- Veldbezoek;
- Opstellen rapportage.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft het beleidskader. In hoofdstuk 3 wordt de onderzoeklocatie voor de ontwikkeling beschreven. Het hoofdstuk gaat in op het plan- en studiegebied en de toekomstige ontwikkeling. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 ingegaan op de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied en gaat hoofdstuk 5 in op de cultuurhistorische waarden in en rond het plangebied. De rapportage sluit af met hoofdstuk 6. Dit hoofdstuk beschrijft de aandachtspunten en kansen vanuit cultuurhistorie.

2 Wettelijk en beleidskader

2.1 Nationaal beleid

Het nationaal beleid, verwoord in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte en Monumentenwet, streeft naar een duurzaam behoud van waarden, niet door statisch behoud, maar door een (nieuw) actief gebruik ('Behoud door ontwikkeling').

SVIR

De Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) is op 13 maart 2012 vastgesteld. De structuurvisie vervangt onder meer de Nota Ruimte, de Nota Mobiliteit, de Structuurvisie Randstad 2040 en de Mobiliteitsaanpak. Verschillende nationale belangen zijn opgenomen in de AMvB Ruimte, die met de structuurvisie in procedure is gebracht. Het rijk hecht aan borging en ontwikkeling van gebieden en structuren met zowel (inter)nationaal erkende als voor Nederland kenmerkende cultuurhistorische en landschappelijke waarden.

Op basis van landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten heeft het Rijk in het verleden een selectie gemaakt van twintig 'Nationale landschappen'. Deze landschappen weerspiegelen samen de diversiteit en ontstaansgeschiedenis van het Nederlandse cultuurlandschap. Het Rijk laat het beleid ten aanzien van landschap op land over aan provincies en wil provincies meer ruimte geven bij de afweging tussen verstedelijking en landschap, om zo meer ruimte te laten voor regionaal maatwerk.

Monumentenwet

In de Monumentenwet 1988 staan twee te beschermen categorieën opgenomen, te weten de (archeologische) monumenten en de stads- of dorpsgezichten. Met monumenten worden alle 'onroerende zaken' bedoeld. Tot die onroerende zaken horen gebouwen, objecten of terreinen die ten minste vijftig jaar oud zijn. Zij moeten van belang zijn door hun schoonheid, de wetenschappelijke en/of hun cultuurhistorische betekenis. Een monument kan worden aangewezen als rijksmonument wanneer het aan bovenstaande voldoet en als het een nationale, unieke waarde heeft. Voor de afbraak, wijziging of verwijdering van monumenten dient men een vergunning aan te vragen.

Modernisering Monumentenzorg

In november 2009 stemde de Tweede Kamer in met de modernisering van de monumentenzorg. Met het nieuwe Rijksbeleid Modernisering Monumentenzorg (MoMo) wordt cultuurhistorie verder verankerd in plan- en besluitvorming rond ruimtelijke procedures. De modernisering is gebaseerd op 3 pijlers:

- 1) Cultuurhistorische belangen meewegen in ruimtelijke ordening.
- 2) Krachtiger en eenvoudiger regelgeving.
- 3) Bevorderen van herbestemmingen.

De modernisering heeft concreet geleid tot aanpassing van het Bro (Besluit ruimtelijke ordening) op 1-1-2012, het opstellen van de Rijksstructuurvisie Cultureel Erfgoed en de afbouw van aanwijzing beschermde stads- en dorpsgezichten. Met de wijziging van artikel 3.1.6, tweede lid, onderdeel a van het Bro is nu ook bepaald dat cultuurhistorische waarden uitdrukkelijk moeten worden meegewogen bij het vaststellen van bestemmingsplannen. Dat betekent dat gemeenten een analyse moeten verrichten van de cultuurhistorische waarden in een bestemmingszoekgebied en moeten aangeven welke conclusies ze daar aan verbinden en op welke wijze ze deze waarden borgen in het bestemmingsplan.

2.2 Provinciaal beleid

Structuurvisie Ruimtelijk Ordening (2010)

Op 1 januari 2011 is de Structuurvisie ruimtelijke ordening Noord-Brabant in werking getreden. Provinciale Staten hebben deze op 1 oktober 2010 vastgesteld. De provincie volgt hierin het nationale beleid ten aanzien van cultuurhistorie.

In de Structuurvisie staat ten aanzien van cultuurhistorische waarden: Cultuurhistorische waarden verdienen specifieke aandacht vanwege de onvervangbaarheid van de aanwezige waarden. De provincie wil deze onvervangbare waarden beschermen. Het gaat daarbij om de historische vlakken in de cultuurhistorische landschappen. De (begrenzing van de) gebieden is overgenomen in de cultuurhistorische waardenkaart (GS, maart 2010).

De planologische consequenties van het Rijksbeleid voor nationale Landschappen zijn in het ruimtelijk beleid van de provincie Noord-Brabant geborgd. Daarnaast heeft de provincie In het programma Schoon Brabant drie provinciale landschappen benoemd; Het Groene Woud, de Brabantse Wal en de Maashorst. De provincie stimuleert via een gebiedsgerichte aanpak de versterking van de landschapswaarden in deze gebieden.

De cultuurhistorische waarden van bovenlokaal belang zijn weergegeven op de Cultuurhistorische Waardenkaart (zie figuur 5.1). Tengevolge van de inwerkingtreding van de Wro in 2008 is er de noodzaak om te komen tot zorgvuldig afbakening en onderbouwing van de erfgoedwaarden. Deze waarden staan op de Cultuurhistorische Waardenkaart en zijn opgenomen worden in de Structuurvisie en Verordening ruimte. De Verordening ruimte is op 1 maart 2011 in werking getreden. De kaart is voor het eerst vastgesteld in 2002 en geactualiseerd in 2010.

2.3 Gemeentelijk beleid

De gemeente Gilze en Rijen beschikt over een Erfgoedverordening, waarin de zorg voor de monumenten juridisch is geregeld.

De gemeente heeft ook een eigen archeologie beleid, verwoord in een beleidsplan archeologische monumentenzorg en een beleidskaart voor het gehele grondgebied van de gemeente Gilze en Rijen. De archeologische beleidskaart vertaalt de archeologische waarden en verwachting naar concrete maatregelen. Op basis van de beleidskaart wordt de gemeente onderverdeeld in verschillende categorieën met daaraan gekoppelde voorschriften.

Voor het overige cultureel erfgoed (of de cultuurhistorische waarden) is geen beleid geformuleerd door de gemeente. Op dit moment wordt gewerkt aan een beleidsnota culturele planologie die hieraan meer invulling geeft.

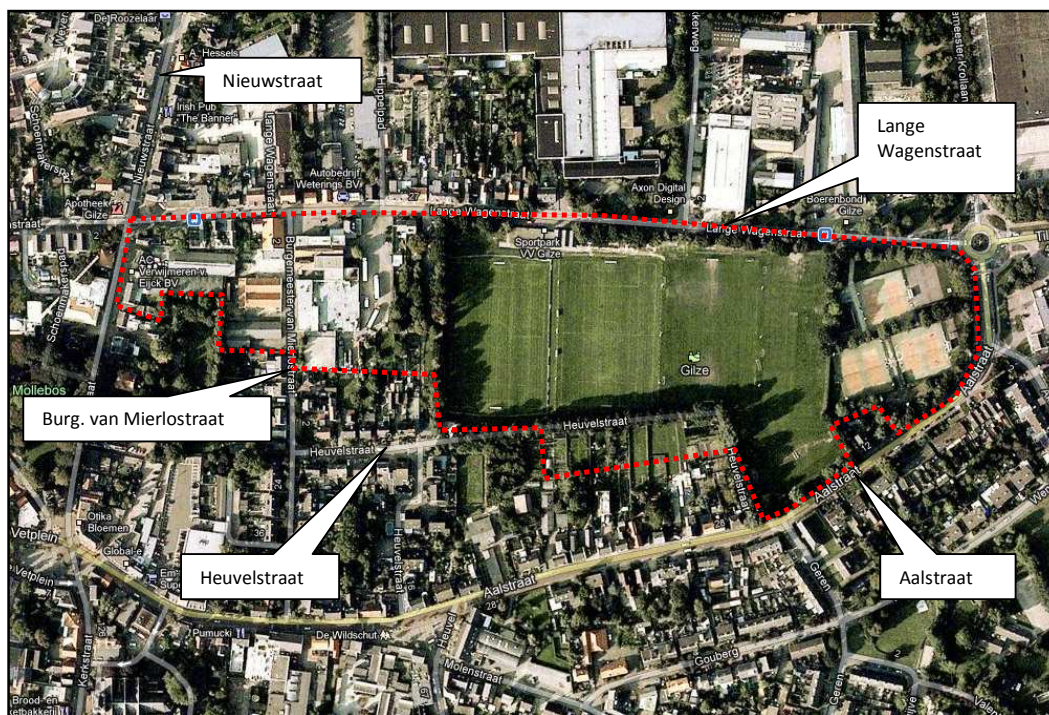

3 Beschrijving onderzoekslocatie

3.1 Het onderzoeks- en plangebied

De herontwikkelingslocatie 'Centrumplan Gilze' ligt centraal in Gilze en wordt begrensd door de Lange Wagenstraat aan de noordzijde, de Nieuwstraat aan de westzijde en Aalstraat/Heuvelstraat aan de zuid(oost)zijde. De zuidgrens wordt tevens gevormd door de kavelgrenzen van de bedrijfskavels van Van der Val en Verwijmeren. Het plangebied heeft een omvang van circa 8 hectare. Figuur 3.1 toont de globale begrenzing van het plangebied.

Om de ontwikkelingsgeschiedenis van dit plangebied in beeld te brengen moet naar een bredere omgeving gekeken worden, zodat ook eventuele structuren die door het plangebied lopen geïdentificeerd kunnen worden. Daarmee is het onderzoeksgebied groter dan het plangebied. Het gaat daarbij om een straal van ongeveer 500 meter rond het plangebied, gericht op die delen van het gebied die mogelijk invloed ondervinden van de planontwikkeling.

Figuur 3.1 Plangebied 'Centrumplan Gilze' en omgeving

Het westelijk deel van het plangebied is bebouwd met woonhuizen en fabrieken. Het centrale en oostelijk deel is in gebruik als sportveld. Hier bevindt zich grasland en aan de oostzijde verharde tennisbanen. Het plangebied wordt doorsneden door de Burgemeester van Mierlostraat.

3.2 Plannen voor toekomstig gebruik

Het omvangrijke nieuwbouwplan in het centrum van Gilze is thans in voorbereiding. Het plan omvat een combinatie van appartementen, grondgebonden woningen, vrije sector kavels en kavels voor particulier opdrachtgeverschap. Verder biedt het plan ruimte voor commerciële voorzieningen, zorggelieerde functies, bedrijfskavels, een park en een plein. In onderstaande figuur is het concept stedenbouwkundig plan weergegeven.

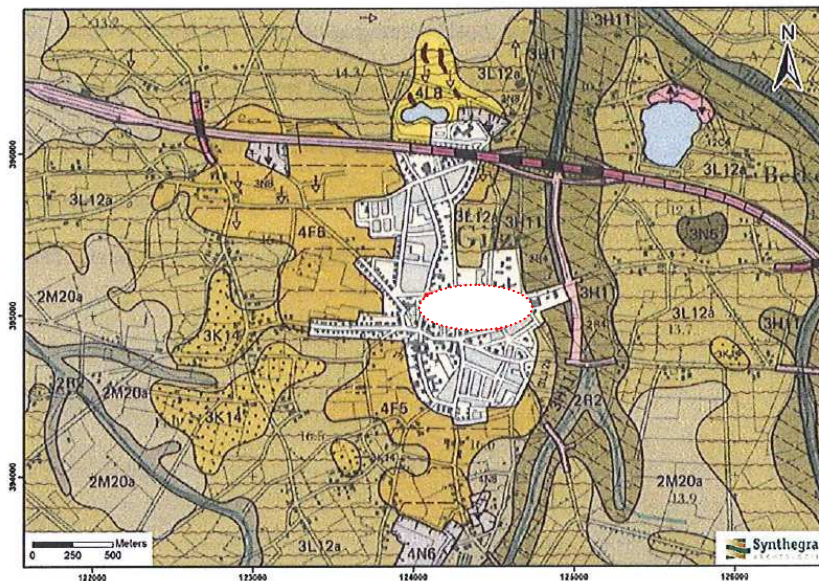
Figuur 3.2 Concept stedenbouwkundig plan

4 Beschrijving ontwikkelingsgeschiedenis

4.1 Landschapsgenese

4.1.1 *Geologie en geomorfologie*

Gilze ligt in het Zuid-Nederlandse zandgebied. Het is een relatief vlak gebied, dat nooit door het landijs bedekt is geweest. De ondergrond wordt doorsneden door een aantal zuidoost-noordwest georiënteerde breuken, die de Roerdalslenk en het Peelblok begrenzen. Ten oosten van het plangebied loopt de Feldbiss-breuk, ook wel de Gilze-Rijen breuk genoemd, die de zuidwestrand van het dalingsgebied van de Roerdalslenk begrenst. Het plangebied ligt ten westen van de Roerdalslenk in het opheffingsgebied op de rug van Alphen-Gilze-Rijen. De rug vormt de waterscheiding tussen de riviertjes in westelijk Noord-Brabant en die in de Roerdalslenk. Hier liggen grondhoudende rivierzanden van de Sterksel Formatie in de ondergrond. Deze afzettingen dateren uit het Cromerien (ca. 850.000-475.000 jaar geleden) en zijn afgezet door de Rijn. De laatste ijstijd, het Weichselien (ca. 115.000-11.700 jaar geleden) en de daarop volgende warme periode het Holoceen (ca. 12.000 jaar geleden tot heden), zijn belangrijk geweest voor de vorming van het huidige landschap rond het plangebied. In deze periode is veel zand verstoven en weer afgezet [Synthegra, 2010].

LEGENDA

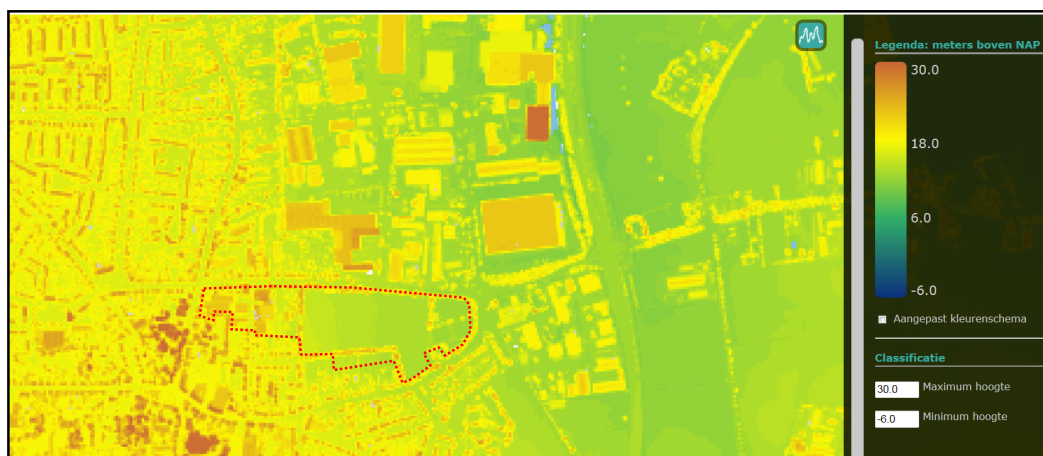
3L12a	Terrasafzettingsswelingen bedekt met dekzand
4F5	Dekzandplateau
3H11	Glooiing van beekdalzijde
2/3M20a	Terrasafzettingssviakte bedekt met dekzand
3K14	Dekzandruggen
3N5	Laagte zonder randwal
2R2	Dalvormige laagte zonder veen
4N6	Groeve
3F12	Storchoop
4L8	Lage landduinen met bijbehorende vlakten en laagten

Figuur 4.1 Ligging plangebied op de geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000 [Stiboka 1981, Blad 50 Tilburg]

In het Weichselien bereikte het landijs Nederland niet, maar de zeespiegel daalde sterk en het klimaat werd steeds kouder en droger. Tijdens een zeer koude periode het Peniglaciaal (ca. 75.000-16.000 jaar geleden), was de ondergrond periodiek permanent bevroren. Door afstroming van smelt- en regelwater over de bevroren bodem zijn plaatselijk fluvioperiglaciaal (smeltwater)afzettingen gevormd en dalen uitgesleten. Ten oosten en westen van Gilze, maar niet in het plangebied, lopen een aantal dalen die in deze periode zijn gevormd.

Het hele gebied is later bedekt met dekzand. In de koudste en droogste perioden van het Weichselien, was de vegetatie vrijwel verdwenen. Hierdoor kon op grote schaal dekzand worden afgezet. Het reliëf, dat hierbij in het landschap is ontstaan, wordt gekenmerkt door vlaktes, depressies en dekzandkopjes, afgewisseld met langgerekte ruggen. In de omgeving van het plangebied is een dekzandplateau ontstaan (zie figuur 4.1). De vlakke delen van dit plateau zijn later mede onder invloed van de mens ontstaan.

Op de geomorfologische kaart (figuur 4.1) is het plangebied niet gekarteerd omdat het in de bebouwde kom ligt. Op basis van de omringende eenheden lijkt het plangebied op een dekzandplateau of een terrasafzettingsswelling bedekt met dekzand te liggen of op de glooiing naar het beekdal (zie figuur 3.1, respectievelijk code 4F5, 3L12a of 3H11). Uit het Actueel Hoogtebestand Nederland (zie figuur 3.2) blijkt dat het plangebied aan de oostelijke rand ligt van een hooggelegen gebied. Het westelijk deel van het plangebied heeft een hoogte van circa 14,5 m +NAP en het oostelijk deel van het plangebied heeft een hoogte van circa 12,5 +NAP. De aanwezigheid van de enkeerdgronden (zie paragraaf 4.1.2) is niet af te leiden uit de hoogteverschillen.

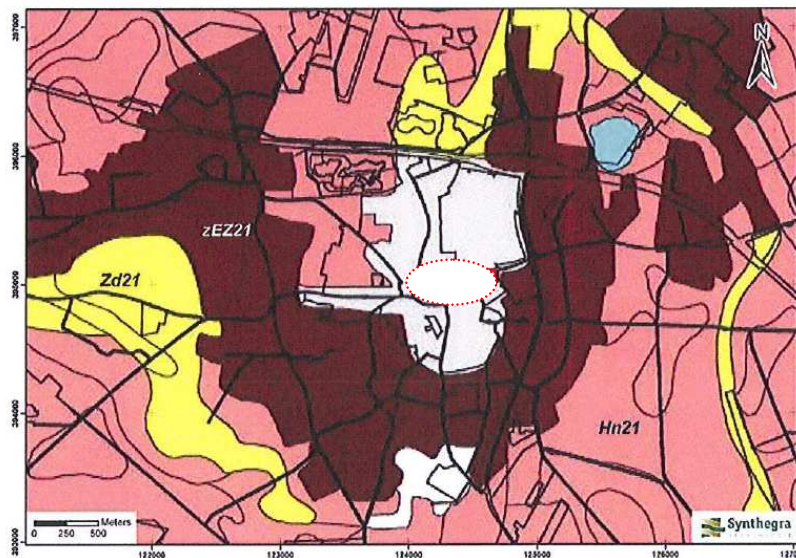
Figuur 4.2 Ligging van het plangebied op het Actueel Hoogtebestand van Nederland (AHN) (www.ahn.nl)

In het Holoceen (ca. 12.000 jaar geleden tot heden) werd het klimaat warmer en vochtiger en is het landschap door geologische processen weinig veranderd. Het dekzand werd door de toenemende vegetatie vastgelegd en de beken sneden zich in de eerder gevormde pleistocene dalen in [Synthegra, 2010].

4.1.2 Bodemopbouw

Op de bodemkaart is het plangebied niet gekarteerd, maar op basis van de omringende kaarteenheden kan geconcludeerd worden dat in het plangebied waarschijnlijk hoge zwarte enkeerdgronden in leemarm en zwak lemig fijnzand danwel podzolgronden voorkomen (figuur 4.3, respectievelijk zE221 en Hn21).

Hoge zwarte enkeerdgronden zijn ontstaan, doordat in Zuid-Nederland vanaf circa 14^e en 15^e eeuw op grote schaal het systeem van potstalbemesting werd toegepast. Plaggen werden met mest van het vee vermengd en op de akkers uitgespreid om de bodem vruchtbaarder te maken. In de loop van de tijd is een plaggendek op de oorspronkelijke bodem ontstaan. Het plaggendek van de hoge zwarte enkeerdgronden is dikker dan 50 cm.

LEGENDA

- zEZ21 : Hoge zwarte enkeerdgronden in leemarm of zwak lemig fijn zand
- Hn21 : Veldpodzolgronden in leemarm of lemig fijn zand
- Zd21 : Duinvaaggronden in leemarm of lemig fijn zand

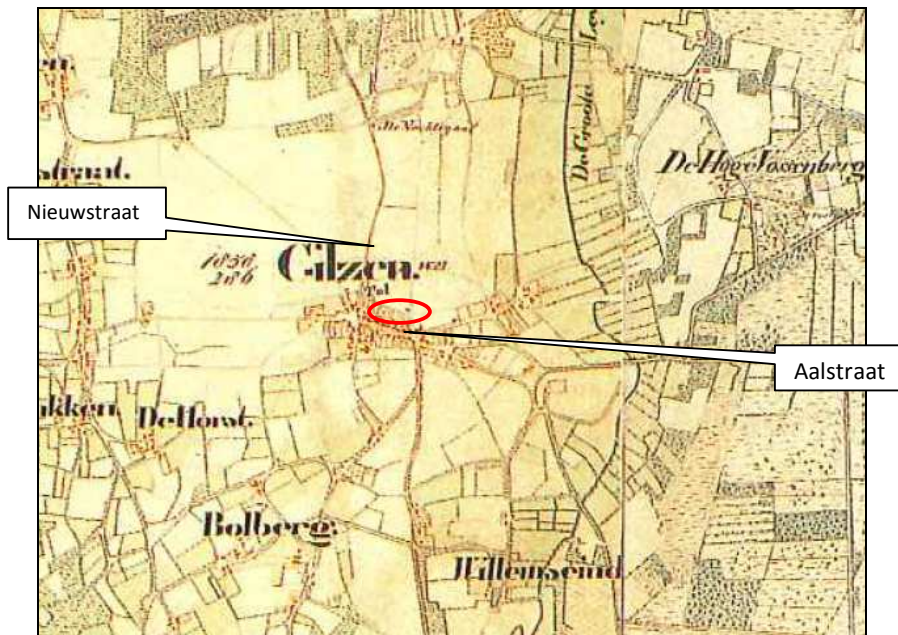
Figuur 4.3 Ligging van het plangebied op de bodemkaart van Nederland 1:50.000 (Bron: www.archis2.archis.nl)

De bouwvoor is donker gekleurd en circa 20-30 cm dik. Hieronder ligt het oudere niveau van het plaggendek (Aa-horizont), die meestal wat lichter van kleur is. Onder het plaggendek ligt de oorspronkelijke bodem, hier waarschijnlijk een veldpodzolgrond. Op de bodemkaart staan de gemiddelde grondwaterstanden aangegeven met grondwatertrappen. Het plangebied wordt gekenmerkt door een diepe grondwaterstand (grondwatertrap VI). Dit betekent dat de gemiddeld hoogste grondwaterstand tussen de 40 en 80 cm beneden maaiveld ligt en de gemiddeld laagste grondwaterstand dieper dan 120 cm beneden maaiveld.

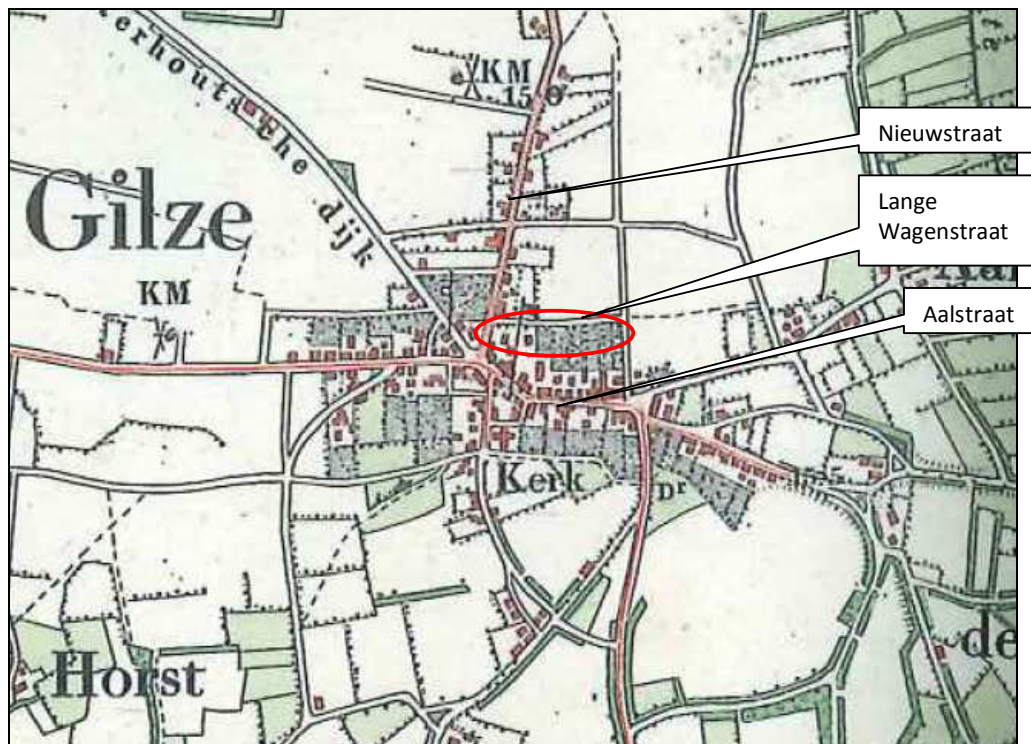
4.2 Antropogene invloeden

De eerste bewoners van het zandlandschap waren jagers-verzamelaars, die in tijdelijke kampjes in het gebied leefden en er rondzwierven. In de Steentijd veranderde deze leefwijze naar een meer sedentaire vorm, waarbij landbouw zijn intrede deed. Deze verandering van leven en wonen zette zich in de Bronstijd, IJzertijd en Romeinse tijd verder door.

Na de Romeinse tijd raakte een groot deel van Noord-Brabant ontvolkt (of dunner bevolkt) en werden veel agrarische nederzettingen en akkers begroeid met bos. Aan het einde van de Vroege

Figuur 4.4 Topografische kaart 1838-1857 [Wolters-Noordhoff, 1990]

Figuur 4.5 Topografische kaart ca. 1905 [Uitgeverij Nieuwland, 2005]

Middeleeuwen en in de Late Middeleeuwen groeide de bevolking weer en werden weer nieuwe akkers ontgonnen. In deze periode verplaatsten de nederzettingen zich nog regelmatig, waarbij akkers werden verplaatst naar gebieden waar eerder gewoond was, vanwege de vruchtbaarheid van die gronden.

Het westen van het plangebied maakt onderdeel uit van de historische dorpskern Gilze. Gilze behoorde tot het domein, dat in 992 door Hilsondis, de gravin van Strijen, geschonken werd aan de Abdij van Thorn. De dorpskern is ontstaan als domeinakkerdorp. Een domeinakkerdorp is een nederzetting die ontstaan is als een groep boerderijen om een centraal gelegen herenhoeve, ook vroomhof geheten. Dit komt voort uit de driehoekige centrale plaats met de naam 'Heuvel' en het gegeven dat de grond in eigendom werd gehouden door de abdis, en niet door individuele boeren. De centrale plaats bevindt zich westelijk van het plangebied. Vanuit de markt ontstonden deels breed geprofileerde, lintbebouwde straten met enkele herenhuizen. In de figuren 4.4 en 4.5 is zichtbaar dat de oudste straten nabij het plangebied de Nieuwstraat en de Aalstraat betreft. Hiertussen bevinden zich vooral eenlaagse, evenwijdig aan de straat gesitueerde, functioneel gemengde bebouwing (met enkele bedrijfspanen uit veelal 1880-1920). De historische dorpskern is van historisch geografische waarde.

Eeuwenlang resideerde de rechtbank van de abdis in de plaats Gilze. Gilze kreeg bovendien een kerk van de hoogste rang die diende als moederkerk voor vele andere gemeenten. Gilze ontkwam niet aan de gevolgen van de overheersing door de Staten van Holland. De Rooms-Katholieken hebben hun kerk van 1650 tot 1919 moeten afstaan aan de Hervormden.

De landbouw was tot ver in de negentiende eeuw het hoofdmiddel van bestaan. Vanaf 1843 ontstond bedrijvigheid zoals bierbrouwerijen en een aardappel-jeneverstokerij. In 1863 werd er in Gilze een boterfabriek opgericht. De vestiging hiervan vormde de aanzet tot de oprichting van diverse boterfabrieken enige decennia later. In navolging van Rijen richtte J. Botermans in 1890 een steenfabriek op aan de Alphenseweg, die in 1914 aan 50 mensen werk verschafte. Diezelfde Botermans richtte in 1894 een boterfabriek op. De reden om zo'n fabriek op te richten was dat men vanaf de vroege jaren negentig de huiskarnmethode verving door de centrifugale ontromingsmethode. Gilze is vooral bekend geworden door de schoen- en lederindustrie. Voor 1870 was het maken van schoenen een nevenactiviteit in een verder agrarische samenleving. Men specialiseerde zich in het maken van grof zoolleer. voor het looien kon men de huiden laten hangen in de beekjes die door de gemeente stromen. Na verloop van tijd werd het water echter voor het merendeel uit de bodem gepompt. Het was J.B. de Jong die in 1899 als eerste zijn schoenmakerij omzette in een schoenfabriek. Een andere schoenfabriek was die van P. Jacobs, die echter pas in 1914 groot werd. De bevolking groeide van 1908 inwoners in 1869 naar 2312 in 1899 en tot 2579 in 1909. In 1930 woonden er neer inwoners in Gilze dan in Rijen. in de jaren daarna is dat cijfer ten gunste van Rijen gekeerd. De Tweede Wereldoorlog bracht in de gehele gemeente Gilze-Rijen een aanzienlijk verlies aan mensenlevens en schade aan gebouwen met zich mee. In 1959 werd besloten de altijd te kleine, lekkende behuizing van het raadhuis te Gilze (zie figuur 5.7) te verlaten voor nieuwbouw in het bloeiende Rijen. In de late jaren vijftig en in de jaren zestig is de bebouwing ten zuiden en westen van de oude structuur uitbereid (zie figuur 4.5 en 4.6).

In de laatste decennia is de militaire vliegbasis uitgegroeid tot de grootste werkgever in de gemeente. De leerindustrie is geheel verdwenen, de steenfabriek bestaat nog wel.

Figuur 4.6 Luchtfoto Gilze [Googlemaps, 2012]

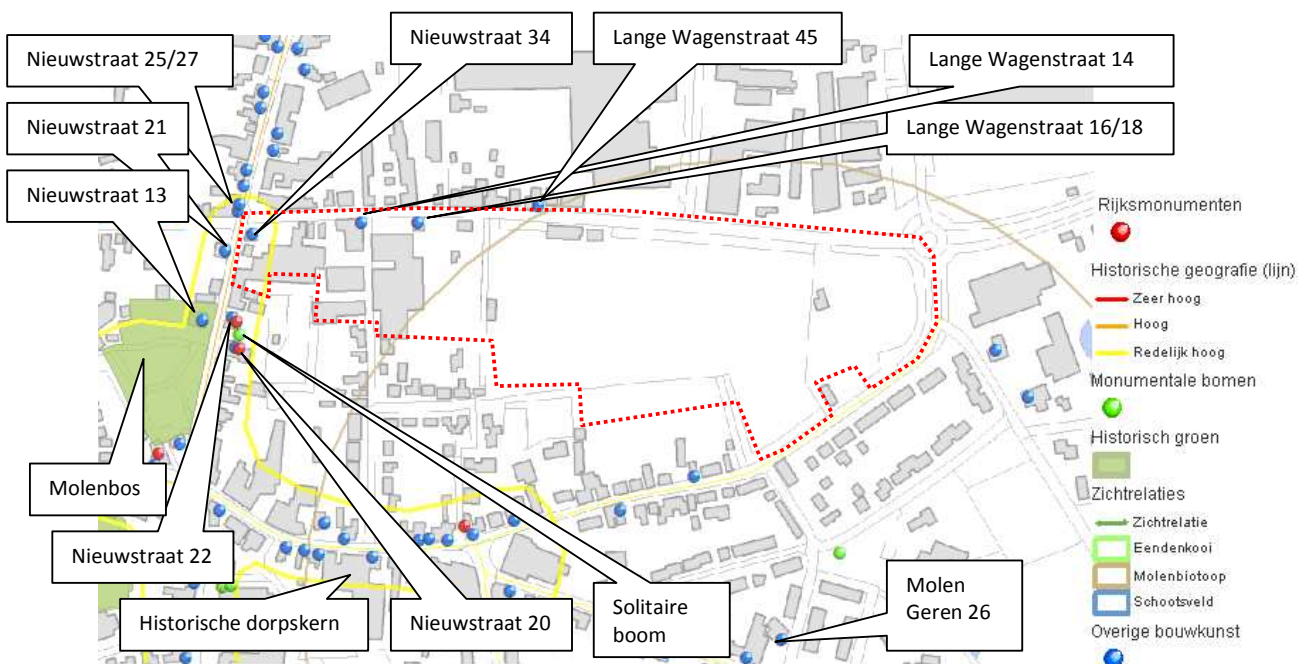

5 Beschrijving cultuurhistorische waarden

5.1 Cultuurhistorische waarden binnen het plangebied

5.1.1 Beschermden waarden

Figuur 5.1 geeft de cultuurhistorische waarden in en rondom het plangebied weer. In het plangebied zelf bevinden zich geen Rijks- en gemeentemonumenten beschermd in het kader van respectievelijk de Monumentenwet en de Erfgoedverordening.

Figuur 5.1 Uitsnede uit de Cultuurhistorische waarden kaart (Provincie Noord-Brabant, 2006, update in 2010). Dikke rode lijn: (globale) begrenzing plangebied.

5.1.2 Overige, niet-beschermden waarden

Wel bevinden zich in het plangebied enkele cultuurhistorische waarden die niet beschermd zijn. Onderstaand worden deze toegelicht.

Historische dorpskern Gilze

Het westen van het plangebied maakt onderdeel uit van de historische dorpskern Gilze (zie gele historisch geografische lijn met redelijk hoge waarde in figuur 5.1). De dorpskern is ontstaan als domeinakkerdorp. De historische dorpskern is van historisch geografische waarde.

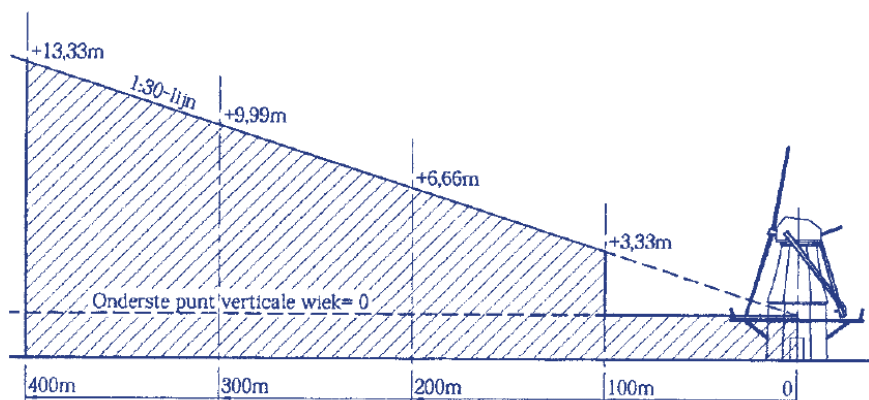

Figuur 5.2 Foto van de historische dorpskern Gilze (Nieuwstraat in noordelijke richting)

Molenbiotoop

Een groot deel van het plangebied maakt daarnaast onderdeel uit van het molenbiotoop van de molen aan de Lange Wagenstraat 14 (zie paragraaf 5.2). Een molenbiotoop is gebied rondom een molen dat van essentieel belang is voor de vrije windvang en het zicht op de molen. Binnen een zone van 400 m rondom een molen gelden voorwaarden ten aanzien van de hoogte van obstakels ter bescherming van het molenbiotoop, de zogenaamde beschermingszone. Voor het oprichten van bouwwerken geldt het volgende:

- Binnen een straal van 100 meter, gerekend vanuit het middelpunt van de molen mag geen bebouwing worden opgericht of beplanting aanwezig zijn, hoger dan het onderste punt van de verticaal staande wiek.
- Binnen een straal van 100 tot 400 meter, gerekend vanuit het middelpunt van de molen, mag in het stedelijk gebied de maximale hoogte van de bebouwing en beplanting niet meer bedragen dan $1/30$ van de afstand tot het middelpunt van de molen, gerekend vanaf de hoogte van de onderstaande punt van de verticaal staande wiek.

Molenbeschermingszone in stedelijk gebied

De molen aan de Lange Wagenstraat betreft een molen zonder wieken. De molenromp is tot molen verbouwd. De afstand tussen de molen en de het plangebied betreft ca. 150 meter. In het bestemmingsplan waar de molen onderdeel van uitmaakt, en die momenteel geactualiseerd wordt, wordt voornamelijk geen planbescherming gegeven aan de molenbiotoop.

MIP-objecten

Verder bevinden zich in het plangebied enkele MIP-objecten. Dit zijn panden geïnventariseerd in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project als mogelijk aan te wijzen monument. Het betreffen de panden aan de Nieuwstraat 34, Lange Wagenstraat 14 en Lange Wagenstraat 16/18.

Nieuwstraat 34

Aan de Nieuwstraat 34 is het woonhuis aangewezen als MIP-object (zie figuur 5.3). De woning is in 1925 gebouwd en is opgetrokken uit machinale baksteen. Het betreft een straatbeeld typerende woning met een mansardedak gedekt met zwarte 'Tuile du Nord' pannen.

Figuur 5.3 Foto: Woonhuis aan de Nieuwstraat 34

Lange Wagenstraat 14

Op de cultuurhistorische waarden kaart is ook het pand aan de Lange Wagenstraat 14 aangewezen als MIP-object (zie figuur 5.4). Echter, de voormalige meelfabriek, gebouwd in de periode 1935-1940 is momenteel niet meer aanwezig. Deze is onlangs gesloopt.

Figuur 5.4 Voormalige meelfabriek aan de Lange Wagenstraat 14 (www.kich.nl)

Lange Wagenstraat 16/18

Aan de Lange Wagenstraat 16/18 bevindt zich een voormalige zuivelfabriek uit 1940. De voormalige zuivelfabriek betreft niet de boterfabriek zoals genoemd in paragraaf 4.2. Het MIP-object, met de bouwstijl 'Nieuwe Bouwen' is witgeschilderd en opgetrokken uit machinale baksteen. Het gebouw heeft diverse grote ramen en een plat dak, deels met zadeldaken gedekt met verbeterde pannen. Het MIP-object is van documentair cultuurhistorisch belang. De huidige staat van het pand is zeer bouwvallig en het is deels gesloopt (zie figuren 5.5 en 5.6).

Figuren 5.5 en 5.6 Voormalige zuivelfabriek aan de Lange Wagenstraat 16/18

5.2 Cultuurhistorische waarden buiten het plangebied

5.2.1 Beschermden waarden

Buiten het plangebied bevinden zich diverse cultuurhistorische waarden beschermd in het kader van de Monumentenwet. Het betreffen de rijksmonumenten aan de Nieuwstraat 22 en 20. Onderstaand wordt hierop ingegaan.

Rijksmonument Nieuwstraat 22

Het object aan de Nieuwstraat 22 is aangewezen als Rijksmonument (Monumentenr: 516971). Dit voormalig gemeentehuis met gevangenis doet tegenwoordig dienst als dagopvang voor minder validen en als huisvesting voor de heemkundekring (zie figuur 5.7).

Figuur 5.7 Foto Rijksmonument: Voormalig gemeentehuis aan de Nieuwstraat 22

Het pand is een samenvoeging van enkele oudere panden zoals een herberg, een slagerij en een patronaat. Architectonisch het meest interessant, is de uit 1921 daterende, opvallend vormgegeven, voorbouw met rustica plint en opengewerkte toren, die is opgetrokken in vormen van de Overgangsarchitectuur. De functie van gemeentehuis bleef tot 1939 behouden. De in 1996 aangebouwde serre valt buiten de van rijkswege geldende bescherming.

Het pand heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van de sociaal-economische en bestuurlijke ontwikkeling van het kleinschalige gemeentehuis. Het pand heeft architectuurhistorisch belang vanwege de toegepaste stijlelementen, het bijzondere materiaalgebruik en de uitzonderlijke vormtaal. Het pand is van belang vanwege de typologische en functionele zeldzaamheid.

Rijksmonument Nieuwstraat 20

Aan de Nieuwstraat nummer 20 bevindt zich een woning aangewezen als rijksmonument (monumentnummer: 516970) (zie figuur 5.8). In 1909 werd begonnen met de bouw van de praktijkwoning voor de arts/apotheek J. Blom. Het ontwerp was van de Amsterdamse architect Lippits die aan de Overgangsarchitectuur verwante vormen gebruikte. Ook tegenwoordig is het pand nog als apothekerswoning in gebruik. De zich aan de achterzijde bevindende éénlaags aanbouw onder een plat dak valt buiten de van rijkswege geldende bescherming. Het pand heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van de sociaal-economische en een typologische ontwikkeling van de artsen-apothekerswoning. Het pand heeft architectuurhistorisch belang vanwege de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur en vanwege de toegepaste ornamentiek en stijlelementen. Het pand is van

belang vanwege de hoogwaardige kwaliteit van de samenstellende onderdelen.

Figuur 5.8 Foto Rijksmonument: woning Nieuwstraat 20

5.2.2 **Overige, niet beschermde waarden**

Verder bevinden zich buiten het plangebied diverse cultuurhistorische waarden die niet beschermd zijn.

Waardevolle lijnstructuren

De Nieuwstraat en Aalstraat hebben respectievelijk hoge en redelijk hoge cultuurhistorische waarden. Op figuur 3.4 en 3.5 is zichtbaar dat ze dateren van de periode vóór 1838.

Figuur 5.9 Foto: Nieuwstraat

Figuur 5.10 Aalstraat

Solitaire bomen

In een particuliere tuin van een woning aan de Tuin van Nieuwstraat 22 bevindt zich een solitaire cultuurhistorisch waardevolle boom. Het betreft een moerbeï (Morus nigra) uit 1850-1860 en is een van de oudste exemplaren in de provincie Noord-Brabant.

Molenbos

Het parkje Molenbos aan de Nieuwstraat in de kern van Gilze is cultuurhistorisch waardevol. In het parkje is veel hoogstammig groen aanwezig. Enkele bomen zijn geregistreerd bij de bomenstichting. Het betreffen: beuk uit 1850-1860, een Hollandse linde uit 1890-1900 en een witte paardenkastanje uit 1870-1880.

Figuur 5.11 Foto: Molenbos

MIP-objecten

Verder bevinden zich net buiten het plangebied enkele MIP-objecten. Dit zijn panden geïnventariseerd in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project als mogelijk aan te wijzen monument. Het betreffen de panden aan de Nieuwstraat 13, 21, 25, 26 en 27 en de Lange Wagenstraat 45. Verder is ook de molen aan de Geren 26 van belang als MIP-object. Onderstaand wordt hier op ingegaan.

Nieuwstraat 13

Aan de Nieuwstraat 13 bevindt zich een MIP-object. Het betreft een woning daterend uit 1934 opgetrokken uit machinale baksteen. De woning bestaat uit een samengesteld tentdak gedekt met rood/bruin geglaazuurde romaanse pannen. Gekoppelde zesruit-vensters, alsmede een erkerraam maken deel uit van de gevel van de woning. Rondom het huis bevindt zich een taxushaag met diverse loofbomen.

Figuur 5.12 Foto: Nieuwstraat 13

Nieuwstraat 21

De grote tweelaags villa aan de Nieuwstraat 21 is aangewezen als MIP-object (zie figuur 5.13). Het dateert uit 1920 en is opgetrokken uit machinale baksteen. Voor het huis bevindt zich een originele stoep met gele en grijze tegels. Verder is een erkerraam met afgeschuinde zijden en een houten balkon zichtbaar. Het mansardedak is gedekt met rode 'Tuile du Nord' pannen. Rondom de tuin is een ijzeren hekwerk met cirkels en pijlpunten aanwezig. Het huis heeft een zeer grote tuin met groot aantal loofbomen en heesters van fors formaat.

Figuur 5.13 Foto: Nieuwstraat 21

Nieuwstraat 25

Aan de Nieuwstraat 25 bevindt zich een pand aangewezen als MIP-object (zie figuur 5.14). Het betreft een tweelaags pand met pilastergevel daterend uit 1910. In ca. 1985 is het pand verbouwd. De gevel is wit gegranold met gietijzeren sierankers en siermetselwerk in fries. Het dak is plat. Het pand is cultuurhistorisch waardevol vanwege de detaillering.

Figuur 5.14 Foto: Nieuwstraat 25

Nieuwstraat 27

Ook het woonhuis aan de Nieuwstraat 27 is aangewezen als MIP-object (zie figuur 5.15). Het betreft een pand van de bouwstijl Amsterdamse school daterend uit 1925. In ca. 1975 is de bovenbouw van het pand verbouwd tot extra kamerruimte. De gevel bestaat uit wit- en grijs geschilderde baksteen in reliefmetselwerk en staand verband bij de plint. Verder zijn er twee erkerramen met afgeschuinde zijden en schuifvensters met glas-in-lood bovenlicht. Het pand is cultuurhistorisch waardevol vanwege de stijl en detaillering.

Figuur 5.15 Foto: Nieuwstraat 27

Geren 26

De voormalige molen aan de Geren 26 is aangewezen als MIP-object en dateert uit 1903 (zie figuur 5.16). In 1983 is de molenromp tot woning verbouwd in 1983. De molen was zowel een graan- als schorsmolen en gebouwd door Jac Aarts van Bavel. In de molenromp zijn rondboogramen met luiken aanwezig. Naast de voormalige molen bevindt zich een pakhuis uit ca. 1935. Het pakhuis heeft een zadeldak, vernieuwde vensters, granito dorpels, getoogde entree en rechte steekankers. Voor het huis bevindt zich een grote loofboom. De voormalige molen is cultuurhistorisch waardevol vanwege de memoriewaarde.

Figuur 5.16 Foto: Geren 26

Lange Wagenstraat 45

Het woonhuis aan de Lange Wagenstraat 45 is aangewezen als MIP-object. Het huis dateert uit 1935 en is opgetrokken uit Machinale baksteen. Het huis bestaat uit Jukvensters met glas-in-lood bovenlicht beneden en vierruits vensters boven. In de topgevel is een vierruits rond raam aanwezig. Verder is er een vernieuwde paneeldeur in segmentboogportiek aanwezig met glas-in-lood bovenlicht. Het zadeldak is gedekt met zwarte oud verbeterde Hollandse pannen.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusie

In het plangebied zelf komen geen beschermde cultuurhistorische waarden voor, die een belemmering zouden kunnen vormen voor of randvoorwaarden zouden geven aan ontwikkeling van de locatie. Wel bevinden zich in het plangebied een tweetal MIP-objecten met cultuurhistorische waarden. Het betreft het woonhuis aan de Nieuwstraat 34 en de voormalige zuivelfabriek aan de Langewagenstraat 16/18. Daarnaast maakt het westelijk deel van het plangebied onderdeel uit van de historische dorpskern van Gilze.

Aangrenzend aan het plangebied bevinden zich wel twee rijksmonumenten beschermd in het kader van de Monumentenwet. Dit zijn het voormalige gemeentehuis (Nieuwstraat 22) en een praktijkwoning aan de Nieuwstraat 20.

Daarnaast zijn de lijnstructuren Nieuwstraat en Aalstraat cultuurhistorisch waardevol. Ook het Molenbos ten westen van het plangebied heeft cultuurhistorische waarde en herbergt een aantal oude bomen geregistreerd bij de bomenstichting. Tot slot zijn er diverse MIP-objecten die zich in de nabijheid van het plangebied bevinden. Dit betreffen de panden aan de Nieuwstraat 13, 21, 25, 26 en 27 en de lange Wagenstraat 45.

6.2 Aandachtspunten en kansen

De realisatie van nieuwbouwplannen in het oosten van het plangebied, ter hoogte van het voormalige sportterrein, heeft geen invloed op de cultuurhistorische waarde van de kern van Gilze. De afstand tussen deze nieuwbouwplannen en de historische waardevolle dorpskern is dermate groot dat effecten kunnen worden uitgesloten.

Bij de ontwikkeling van nieuwbouwplannen ter hoogte van de historische dorpskern (meer richting Nieuwstraat) dient rekening gehouden te worden met cultuurhistorisch waardevolle panden aan de Nieuwstraat (waaronder twee rijksmonumenten). De panden alsmede de Nieuwstraat zelf maken onderdeel uit van de historische kern en dienen door de plannen niet in hun samenhang aangetast te worden.

De voormalige zuivelfabriek aan de Lange Wagenstraat 16/18 wordt in het plan gesloopt. Wel biedt de nieuwbouwontwikkeling ook kansen. Het behouden (en mogelijk versterken) van het MIP-object aan de Nieuwstraat 34 biedt de mogelijkheid om cultuurhistorie een integraal onderdeel uit te laten maken van het plan. Door de herstructurering kan daarnaast de samenhang met de cultuurhistorisch waardevolle lijnstructuren van de Nieuwstraat en Aalstraat beter worden geïntegreerd. Daarnaast biedt de voorgenomen activiteit de mogelijkheid om de karakteristieke oude dorpskern in het westen van het plangebied te versterken. Gedacht kan worden aan de realisatie van woningen passend bij de bouwhistorie van het gebied en het toepassen van lintbebouwing.

Bronnen

Uitgeverij Nieuwland (2006). Historische Atlas Noord-Brabant.

Provincie Noord-Brabant (1995). Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant MIP, gemeente Tilburg.

Provincie Noord-Brabant (2010). Provinciale Structuurvisie 2011. Verordening Ruimte.

Provincie Noord-Brabant (2010). Cultuurhistorische Waardenkaart.

Provincie Noord-Brabant (1993). Cultuurhistorische inventarisatie Noord-Brabant. Gemeente Gilze-Rijen.

Synthegra, 2010. Bureauonderzoek Achter de Hoven te Gilze Rijen.

Wolters-Noordhoff Atlasproducties (1990). Grote Historische Atlas van Nederland
1: 50.000, Zuid Nederland, 1838-1857

www.chw.brabant.nl (digitale kaart Cultuurhistorische Waardenkaart Provincie Noord Brabant)

www.kich.nl (digitale kaart Kennisinfrastructuur Cultuurhistorie)